

O‘ZBEK XALQ QAHRAMONLIK ERTAKLARIDA ANTONIMIYA HODISASI

Usmonova Gulbahor Rahmatillo qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

O‘zbek va xorijiy tillar kafedrası

O‘zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

Telefon: +998 77 296 01 29

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek xalq qahramonlik ertaklaridagi antonim so‘zlar, ularning lingvistik xususiyatlari va badiiy-estetik vazifalari tahlil qilinadi. Ertaklarda yaxshilik-yomonlik, yorug‘lik-qorong‘ilik, kuch-quvvat va zaiflik kabi oppozitsiyalar orqali mazmun kuchaytirilganligi ko‘rsatib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: antonimiya, qahramonlik ertaklari, lingvistika, oppozitsiya, xalq og‘zaki ijodi.

O‘zbek xalq og‘zaki ijodi turli janrlar orqali xalqning tafakkuri, hayotga munosabati va estetik qarashlarini ifoda etadi. Ayniqsa, qahramonlik ertaklari xalqning orzu-umidlarini, adolat va ezgulik g‘oyalarini o‘zida mujassam etgan janr sanaladi. Bunday ertaklarda til vositalari, xususan, antonimlar (qarama-qarshi ma‘nodagi so‘zlar) orqali dramatik holatlar va qahramonlik obrazlari kuchli ta’sir bilan yoritiladi.

Antonimiya — semantik qarama-qarshilik asosidagi leksik munosabat bo‘lib, ikki yoki undan ortiq so‘zlar o‘rtasida yuzaga keladi. Ular ertaklarda oppozitsion struktura (yaxshi vs. yomon, yorug‘ vs. qorong‘i) orqali kompozitsion yaxlitlik va g‘oyaviy aniqlik yaratadi. Bu qarama-qarshiliklar orqali tinglovchining e’tibori qahramonning jasorati, adolatga intilishi va yovuz kuchlarga qarshi kurashishiga qaratiladi.

Xalq ertaklarining asosiy vazifalaridan biri — tinglovchini axloqiy, estetik, ijtimoiy g‘oyalarga yo‘naltirishdir. Shu jihatdan, antonim birliklar yordamida ertaklar nafaqat voqealarni jonlantiradi, balki obrazlar xarakterini yanada aniqlashtiradi. Masalan, “yaxshi – yomon” oppozitsiyasi orqali bosh qahramon va uning qarshisidagi salbiy qahramon o‘rtasidagi qarama-qarshilik yanada kuchliroq ta’sirga ega bo‘ladi.

Antonimlar, ayniqsa, dialoglar va tavsiflarda faol qo‘llaniladi. Qahramonlarning nutqida ko‘pincha o‘zlarini oppozitsion kuch sifatida ko‘rsatish uchun antonimlarga tayaniladi:

“Men yovuzlarga qarshi turaman, adolat tarafidaman” – bu kabi gaplarda “yovuz – adolat” juftligi voqeaning asosiy zaminini tashkil etadi.

Ertaklarda qahramonlik timsoli bo‘lgan yigit va unga qarshi chiqqan salbiy obrazlar o‘rtasidagi farq ko‘pincha antonimiyaga tayangan holda ko‘rsatiladi. Masalan:

Bo‘ri Polvon – kuchli, halol, jasur;

Zolim podsho – zaif irodali, hiylakor, adolatsiz.

Bu yerda “jasur – qo‘rqoq”, “halol – hiylakor”, “adolatli – zolim” juftliklari semantik qarama-qarshilik asosida qahramonlar xarakterini yoritishga xizmat qiladi.

Morfologik va sintaktik vositalar orqali yuzaga keladigan antonimiya. Ba’zi antonimlar faqat leksik darajada emas, balki morfologik vositalar orqali ham hosil qilinadi. Masalan: “och – to‘q”, “keldi – ketdi”, “ochildi – yopildi” kabi fe‘llar va sifatlar qarama-qarshi harakat yoki holatlarni ifodalaydi.

Ertaklarda bu fe‘l antonimlar orqali voqealar rivojlanishi dinamik tarzda ifodalanadi:

“Qahramon keldi – dushman ketdi” – qisqa, lekin mazmunan kuchli oppozitsion tuzilma.

Antonim birliklarning kompozitsion vazifasi. Ko‘p hollarda ertak voqealari dualistik asosda quriladi: yaxshilik – yomonlik, yorug‘lik – zulmat, najot – xavf. Bu oppozitsiyalar nafaqat tilshunoslik, balki kompozitsion nuqtayi nazardan ham tahlil qilinadi. Masalan, ertak boshlanishida qorong‘ilik, xavf, zulm ustun bo‘ladi. Voqea rivojida qahramon o‘z jasorati bilan bu holatlarni yorug‘lik, najot va adolat bilan almashtiradi. Bu transformatsiya jarayonida antonimlar asosiy vosita sifatida xizmat qiladi.

Semantik maydon doirasida antonimlar. Qahramonlik ertaklarida antonim birliklar ko‘pincha semantik maydonlar doirasida paydo bo‘ladi. Masalan, “kuch” semantik maydonida quyidagi antonimlar ishtirok etadi: kuchli – zaif, mard – qo‘rqoq, qattiq – yumshoq. Bu antonimlar obrazlar xarakterining barqarorligini ko‘rsatish, tinglovchining hissiy dunyosiga ta’sir o‘tkazish uchun xizmat qiladi.

O‘zbek xalq qahramonlik ertaklarida uchraydigan ba’zi antonim juftliklar quyidagilardan iborat:

Antonim juftlik: Yaxshi – yomon, qahramon – dushman, yorug‘ – qorong‘i, umid – xavf, najot – tahdid, kuchli – zaif, bahodirlik – mag‘lubiyat, rost – yolg‘on, adolat – firibgarlik, do‘st – dushman, sodiqlik – xiyonat, yuqori – past, podsho – xizmatkor.

Quyidagi qahramonlik ertaklaridan olingan misollarni tahlil qilib, ko‘rib chiqamiz:

“Bo‘ri Polvon” ertagi. Bu ertakda qahramon Bo‘ri Polvon kuchli, adolatli, do‘stparvar kishi sifatida tasvirlanadi. Uning qarshisida esa zaif, lekin hiylakor dushmanlar turadi. Ertakda “kuchli – zaif”, “do‘st – dushman”, “halol – hiylakor” kabi antonimlar orqali konflikt kuchaytiriladi.

“Go‘ro‘g‘li” dostoni (ertak versiyasi). Go‘ro‘g‘li o‘z xalqining erki uchun kurashadi. Bu yerda “yaxshi – yomon”, “yorug‘ – qorong‘i” oppozitsiyasi uning kurashga undovchi

kuchlar sifatida ifodalanadi. Masalan, zolim podsho qorong‘ilik timsoli bo‘lsa, Go‘ro‘g‘li – yorug‘lik va najot ramzidir.

“Yovqarining o‘g‘li” ertagi. Qahramon yigit dushman qo‘shinlarini yengib, el-yurtga tinchlik olib keladi. Unda “haq – nohaqlik”, “jasur – qo‘rqoq” antonimlari kuchli tarzda ishlatiladi.

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek xalq qahramonlik ertaklarida antonimiya hodisasi muhim semantik va stilistik vazifani bajaradi. Ular orqali ertakdagi dramatik keskinlik, qahramonlik va adolat g‘oyalari kuchaytiriladi. Antonim juftliklar obrazlar orasidagi axloqiy, ijtimoiy va hissiy ziddiyatlarni ifodalashda muhim rol o‘ynaydi. Shu jihatdan, antonimiya xalq ertaklarining nafaqat badiiy go‘zalligini, balki ideologik kuchini ham oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Ашуров, Ш. А. Ўзбек тили лексикологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992. – 215 б.
- 2.Қўчқоров, Ҳ. Ҳ. Ўзбек тилининг стилистикаси. – Тошкент: Фан, 2003. – 300 б.
- 3.Назаров, С. Халқ оғзаки ижоди. – Тошкент: Университет, 2005. – 256 б.
- 4.Қурбонов, А. Ўзбек халқ эртақларининг бадий хусусиятлари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1986. – 180 б.
- 5.Мамажонов, А. Ўзбек эртақларининг жанровий хусусиятлари. – Тошкент: Фан, 1980. – 200 б.
- 6.Ўзбек халқ эртақлари. 2-жилд. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2007. – 350 б.
- 7.Ахмедов, А. А. Антонимия в современном узбекском языке. – Ташкент: Фан, 1979. – 140 с.
- 8.Содиқов, М. Ўзбек тилида қарама-қарши маъноли сўзлар (антонимлар). – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – 128 б.